

NAUCZANIE HISTORII KOŚCIOŁA ALUMNÓW OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO W INSTYTUCIE TEOLOGICZNYM W PRZEMYŚLU 1772–1918

Marcin Kapłon

 <https://orcid.org/0000-0002-7461-1715>

Wyższe Seminarium Duchowne w Przemyślu

ABSTRACT

ECCLESIASTICAL HISTORY IN THE SEMINARY CURRICULUM UNDER THE AUSTRIAN PARTITION: A CASE STUDY FROM PRZEMYŚL 1772–1918

The author of the article – presenting the place of the ecclesiastical history in the curriculum of seminary studies under the Austrian partition on the example of the Przemyśl centre – introduces the history of this institution established in 1687. The following part contains the complicated fate of the Seminary in Przemyśl, which from 1772 had to struggle with the policy of the invader that first involved its closing (1783), then reactivation (1819) and finally functioning under the conditions of severe Austrian supervision. It is this stage of the activity of the discussed institution that constitutes the main interest of the article and shows the place of the ecclesiastical history in the curriculum of theological studies, the organization of lectures and the textbooks used. Particular attention was paid to the teaching staff throughout the discussed century, presenting their struggles with the Austrian bureaucracy and even facing repression by the authorities.

Keywords: history of the Church, Seminary in Przemyśl, Przemyśl diocese, Austrian partition.

Słowa kluczowe: historia Kościoła, Seminarium Duchowne w Przemyślu, diecezja przemyska, zabór austriacki.

WSTĘP

Kościół Powszechny jako instytucja o charakterze bosko-ludzkim z jednej strony posiada w sobie pierwiastek nadprzyrodzony, a z drugiej, aby wypełniać swoją zbawczą misję w świecie, musi przystosować się do pewnego porządku w nim panującego,

✉ Adres do korespondencji: kaplon.marcin@wp.pl

przyjmując widzialne struktury i opierając się na konkretnych ludziach. Doskonale zdawał sobie z tego sprawę jego założyciel – Jezus Chrystus, powołując grono 12 apostołów i dając im nakaz misyjny. Będąc wiernym swojemu Mistrzowi, Kościół przez wieki odpowiadał na to wezwanie, pomagając wielu młodym ludziom odkryć swoje powołanie i przygotowując ich do jak najlepszego jego wypełniania. To przygotowanie nabrało bardziej zinstytucjonalizowanego charakteru po soborze trydenckim zobowiązującym biskupów do zakładania seminariów duchownych.

Wypełnienie postanowień soborowych po ponad 100 latach nastąpiło również w diecezji przemyskiej (seminaria w Przemyślu i Brzozowie), która jednakże w 1772 roku znalazła się w całości na 146 lat pod zaborem austriackim. Tak długi okres niewoli miał wpływ nie tylko na sytuację polityczną, gospodarczą czy społeczną tego regionu, lecz także na jego życie religijne. Wprawdzie pozycja Kościoła pod berłem austriackim była o wiele lepsza niż w zaborze pruskim czy rosyjskim, jednak również tutaj katolicycy władcy na dworze wiedeńskim, realizując politykę józefinizmu, starali się traktować go w sposób instrumentalny.

To właśnie tej kwestii dotyczy niniejszy artykuł, który stawia sobie za cel ukazanie czytelnikom problematyki formacji alumnów przemyskich pod zaborem austriackim ze szczególnym uwzględnieniem wykładów z historii Kościoła prowadzonych w Instytucie Teologicznym przy Seminarium Duchownym obrządku łacińskiego w Przemyślu. Zasadniczo swoimi ramami chronologicznymi obejmuje on lata 1772–1918, choć – zwłaszcza w początkowej części – będzie wychodzić poza ten zakres, tak aby można było nakreślić losy Seminarium Duchownego obrządku łacińskiego w Przemyślu w okresie I Rzeczypospolitej. Podobnie rzecz się ma z zasięgiem terytorialnym, który obejmuje obszar diecezji przemyskiej, ale przy omawianiu istnienia Seminarium Generalnego we Lwowie będzie też dotyczył terenów metropolii lwowskiej. Artykuł składa się z czterech części, które prezentują następującą problematykę:

1. Dzieje Seminarium Duchownego w Przemyślu od jego powstania do odzyskania przez Polskę niepodległości.
2. *Ratio studiorum* i miejsce historii Kościoła w programie nauczania.
3. Podręczniki.
4. Kadra profesorska.

Sama problematyka dziejów seminarium przemyskiego była podejmowana już wcześniej przez księdza Jana Rąb¹ czy w opublikowanej kilkanaście lat temu książce księdza Władysława Kochowskiego², niemniej jednak kwestia wykładów z historii Kościoła w okresie zaborów nie została jeszcze poruszona w osobnym opracowaniu, stąd też wydaje się, że prezentowany artykuł jest potrzebny jako wypełnienie tej luki w historiografii diecezji przemyskiej i wskazanie nowych kierunków badawczych.

¹ J. Rąb, *Seminarium Diecezjalne w Przemyślu pod kierownictwem Księża Misjonarzy (1687–1783)*, „Nasza Przeszłość” [dalej: NP] 1960, t. 11, s. 255–360.

² W. Kochowski, *Historia Seminarium Duchownego diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego 1687–1895*, oprac., uzupełn., wybór fot. J. Wołczański przy współp. G. Chajko, Lwów–Kraków 2011, ss. 433.

DZIEJE SEMINARIUM DUCHOWNEGO W PRZEMYSŁU OD JEGO POWSTANIA DO ODZYSKANIA PRZEZ POLSKĘ NIEPODLEGŁOŚCI

Seminarium w okresie przedrozbiorowym

Biskupstwo łacińskie w Przemyślu zostało utworzone około 1340 roku, gdy miasto znajdowało się jeszcze pod rządami władcy Księstwa Halicko-Włodzimierskiego – Jerzego II. Kilka miesięcy później władzę nad tym terytorium – z czasem określanego mianem Rusi Czerwonej – objął Kazimierz Wielki³. Zasadniczo diecezja znajdowała się w obrębie ziemi sanockiej i przemyskiej, gdzie ścierały się prądy kultury wschodniej i zachodniej⁴. 13 lutego 1375 roku Grzegorz XI wydał bullę *Debitum pastoralis officii*, na mocy której została erygowana metropolia w Haliczu z sufraganiami w Przemyślu, Włodzimierzu i Chełmie⁵. Papież podkreślał w dokumencie, że w miastach tych dotychczas istniały świątynie katedralne, ale w celu uniknięcia wszelkich wątpliwości (pretensje o jurysdykcje biskupów lubuskich) zostało to na nowo potwierdzone⁶.

Liczne klęski żywiołowe, najazdy tatarskie i wojny nie sprzyjały stabilizacji religijnej i gospodarczej terenów diecezji⁷. W tej sytuacji wielu biskupów traktowało jej objęcie jako początek kariery kościelnej, stąd też od końca XV wieku do drugiej połowy XVII wieku ich rządy trwały zazwyczaj kilka lat, a bywały przypadki, że zaangażowani w sprawy kancelarii królewskiej nie zdążyli jej nawet zobaczyć⁸. Wszystko to w jakiś sposób tłumaczy powody tak długiego okresu oczekiwania na powstanie seminarium w diecezji.

W początkowym okresie duchowieństwo na omawianym obszarze jurysdykcji kościelnej wywodziło się z sąsiednich diecezji, a dopiero z czasem rekrutowało się ono z ludności miejscowej, kształcącej się w szkole katedralnej w Przemyślu (założonej prawdopodobnie pod koniec XIV wieku), w szkołach parafialnych oraz w Akademii Krakowskiej. Od końca XVI wieku kapłani wywodzili się również z grona absolwentów kolegiów jezuickich (Jarosław, Przemyśl, Krosno, Sambor), zaś od połowy XVII wieku także z kolegium pijarów w Rzeszowie⁹. Istotne zmiany w kwestii wychowania i kształcenia przyszłych kapłanów przyniósł sobór trydencki, który dekretem *Cum adolescentium aetas* polecił założyć seminarium duchowne

³ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska. Zarys dziejów i organizacji*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2003, t. 79, s. 38–40.

⁴ T. Śliwa, *Z dziejów archidiecezji przemyskiej*, „Kronika Archidiecezji Przemyskiej” 1993–1994 (numer okazyjny), s. 99.

⁵ Z. Sułowski, *Diecezja przemyska w średniowieczu*, NP 1976, t. 46, s. 26.

⁶ W. Sarna, *Episkopat przemyski o. ł.* [Biskupi przemyscy obrz. łac.], cz. 1: (1375–1624), cz. 2: (1624–1900), Przemyśl 1902–1910, s. 16–22.

⁷ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 43.

⁸ W. Müller, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym (1375–1772)*, NP 1976, t. 46, s. 34–37.

⁹ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 42, 94.

w każdej diecezji¹⁰. W diecezji przemyskiej pierwsze starania w tym zakresie podjął biskup Wawrzyniec Gościłcki (1591–1601). Na jego prośbę król Zygmunt III Waza w 1596 roku włączył do mensy biskupiej bogate probostwo lubaczowskie, by dzięki temu założyć i utrzymać seminarium. Dochody te proboszcz lubaczowski miał pobierać aż do swojej śmierci, stąd też plany założenia instytucji kształcącej duchowieństwo upadły. Powrócił do nich dopiero biskup Stanisław Sarnowski (1658–1676), który na poczet seminarium miał do dyspozycji dwie sumy. Pierwsza z nich (13 400 złp) pochodziła z testamentu archidiakona przemyskiego księdza Stanisława Stramszewicza, a druga (10 000 złp) stanowiła spadek po kustoszu przemyskim, prepozycie dynowskim i proboszczu krzywieckim – księdzu Stanisławie Leńczowskim. Fundacja nie doszła do skutku, gdyż w 1677 roku biskup S. Sarnowski przeszedł na stolicę do Włocławka¹¹. Sprawę utworzenia seminarium sfinalizował dopiero biskup Jan Zbąski (1677–1688), który w celu przygotowania przyszłych kapłanów sprowadził do Przemyśla misjonarzy Świętego Wincentego a Paulo. W 1685 roku uzyskał zgodę sejmu i króla Jana III Sobieskiego na przekazanie im dochodów z probostwa samborskiego. Z kolei fundusze na utrzymanie sześciu kleryków pochodziły z połowy dochodów Kolegium Psalterzystów Katedralnych. Na potrzeby seminarium kapituła zgodziła się tymczasowo przekazać dom psalterzystów i mansjonarzy oraz szkołę, jednakże pod warunkiem rozpoczęcia w najbliższym czasie budowy gmachu seminaryjnego. Przygotowanie alumnów miało trwać dwa lata. Akt erekcyjny seminarium został wydany przez biskupa J. Zbąskiego 6 lutego 1687 roku¹².

Założyciel przemyskiego seminarium biskup J. Zbąski zobowiązywał się do wybudowania odpowiedniego budynku dla tej instytucji. W tym celu jeszcze w 1688 roku zakupił plac pod zamkiem i rozpoczął prace. Misjonarze wprowadzili się do tej siedziby po powstaniu parteru i piętra, drugie piętro budowano za biskupa Aleksandra Antoniego Fredry (1724–1734), a ukończono je za biskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego (1742–1760)¹³. Biskup Sierakowski przyczynił się również do reformy przemyskiego seminarium. W 1743 roku przeprowadził wizytację tej instytucji, dzięki czemu przekonał się, że – po pierwsze – nie posiada ona pełnej liczby kleryków, a po drugie – że formacja mająca trwać dwa lata często była skracana do kilku miesięcy, a nawet tygodni. W tej sytuacji 3 maja 1744 roku wydał on dekret reformacyjny, ustalający liczbę alumnów na 12. Czas formacji trwał dwa lata, choć kandydatów do kapłaństwa o szczególnych walorach intelektualnych i ponadprzeciętnej pobożności pozwalano wyświęcić wcześniej¹⁴. Liczba przyszłych księży w przemyskim seminarium zmieniała się. Początkowo uposażenie pozwalało na kształcenie w nim zaledwie od 4 do 6 alumnów, z czasem liczba ta zwiększyła się do 12. Oprócz tego do kapłaństwa mogli się przygotowywać kandydaci podejmujący

¹⁰ Sobór Trydencki, *Dekret o reformie*, can. 18 (ses. 23–15 VII 1563) [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4: (1511–1870) *Lateran, Trydent, Watykan I*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 705–713.

¹¹ J. Rąb, op. cit., s. 255–256.

¹² W. Kochowski, op. cit., s. 29–45.

¹³ J. Rąb, op. cit., s. 285–287.

¹⁴ *Ibidem*, s. 292–293.

formację na własny koszt. W latach 1735–1736 było 15 kleryków, a w 1748 roku – 20¹⁵. W okresie od 1776 do 1781 roku z przemyskiego seminarium wyszło 60 księży, czyli około 10 rocznie¹⁶.

Chcąc zaradzić brakom duchowieństwa w diecezji, biskup W.H. Sierakowski w 1760 roku utworzył w Brzozowie drugie seminarium, którego zarząd również oddał w ręce księży misjonarzy (6 kapłanów i 2 braci). Utrzymanie kierownictwa tej placówki miało pochodzić z czynszu (78 000 złp), a 6 kleryków – z probostwa patronatu biskupa w Dydni, które przekazano misjonarzom. Z kolei w celu poprawy poziomu intelektualnego duszpasterzy tenże rządca diecezji polecił założyć przy przemyskim kolegium jezuickim Studium Teologii Spekulatywnej, gdzie kształcić się mogli kapłani, jak również kandydaci do przyjęcia święceń wyższych. Instytucja ta jednak zakończyła swoją działalność wraz z kasatą zakonu jezuitów¹⁷.

Seminaria w diecezji przemyskiej od I rozbioru do ich kasaty

Po I rozbiorze Rzeczypospolitej cała diecezja przemyska wraz z seminariami w Przemysłu i Brzozowie znalazła się pod zaborem austriackim. Nowe władze z czasem zaczęły również ingerować w politykę wewnętrzną Kościoła i bez zgody Stolicy Apostolskiej dokonywały zmian administracyjnych. Tym sposobem w 1782 roku do diecezji przemyskiej włączono spory obszar galicyjskiej części diecezji chełmskiej¹⁸. Było to o tyle istotne, że na tym terenie znajdował się Zamość ze słynną Akademią Zamoyskiego, w której uczono również teologii¹⁹. Aparat państwowy zaczął także ingerować w formułę kształcenia kandydatów do kapłaństwa, wprowadzając na zajętych przez siebie terenach obowiązujące prawo austriackie lub też wydając nowe dekryty. Chodziło o takie ukształtowanie duchowieństwa, by wykazywało pełną lojalność wobec władzy świeckiej, by kapłan czuł się nie jak człowiek powołany do misji głoszenia Dobrej Nowiny, lecz jak zwykły pracownik, sprawujący funkcję państwowego urzędnika, nauczyciela czy lekarza²⁰. W samej Austrii już 31 grudnia 1753 roku cesarzowa Maria Teresa wydała dekret zobowiązujący przyszłych księży do uniwersyteckich studiów teologicznych, które miały być poprzedzone wcześniejszymi etapami edukacji. Do nich zaliczano szkołę główną, średnią i dwu- lub

¹⁵ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego w Przemysłu w 1819 r.*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” [dalej: KDP] 1970, t. 56, z. 1, s. 23.

¹⁶ J. Rąb, op. cit., s. 296.

¹⁷ Ibidem, s. 293–294; H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 95–96.

¹⁸ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 66.

¹⁹ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 18–31.

²⁰ J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002, s. 6; idem, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661–1939* [w:] *Universitati Leopoliensi trecentesimo quinquagesimo anniversarium suae foundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 80; L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, s. 78.

trzyletnie studium filozofii²¹. Z kolei już po I rozbiorze w 1774 roku w całym państwie austriackim ogłoszono zmiany w studiach teologicznych. Zostały one opracowane przez benedyktyna Franciszka Rautenstraucha, dziekana fakultetu teologicznego na Uniwersytecie Wiedeńskim, i wprowadzane w seminariach przed ich likwidacją²².

Seminaria w diecezji przemyskiej po raz pierwszy musiały się zmierzyć z austriacką biurokracją w czerwcu 1776 roku, gdy dekret nadworny cesarzowej Marii Teresy nakazał kandydatom do kapłaństwa składanie egzaminów z prawa, co miało stanowić jedną z okazji do wyrobienia w nich postawy lojalności wobec nowych władz. Już niecały miesiąc później gubernium lwowskie polecało biskupowi przemyskiemu Józefowi Tadeuszowi Kierskiemu (1768–1783) wypełnić ten obowiązek, przy czym we wrześniu 1776 roku oznajmiono, że kandydaci do święceń mają złożyć egzamin we Lwowie. W odpowiedzi rządca diecezji informował administrację państwową, że ze względu na koszty oraz niebezpieczeństwo podróży klerycy przemyscy na wspomniane egzaminy do Lwowa się nie udadzą, ale proponował urzędnikom austriackim zatrudnienie profesora prawa w seminarium i zapewnienie mu odpowiedniego uposażenia. Z powodów obiektywnych władze na tę propozycję nie mogły odpowiedzieć pozytywnie, stąd też w następnych latach biskup wyświęcał alumnów bez wymaganego egzaminu²³.

Z czasem Austriacy wydawali kolejne rozporządzenia dotyczące formacji duchowieństwa. Dekret cesarzowej z 30 sierpnia 1777 roku zabraniał biskupom dopuszczać do egzaminów konsystorskich i instytuować na probostwo kandydatów, którzy nie złożyli egzaminów z Pisma Świętego, patrystyki, dogmatyki, teologii moralnej i pastoralnej oraz prawa kanonicznego. Pozytywne zaliczenie tych przedmiotów miało być potwierdzone przez dyrektora fakultetu teologicznego, a rozporządzenie dotyczyło kandydatów do święceń. Biskup J.T. Kierski w odpowiedzi stwierdzał, że przedmioty te są nauczane w seminarium z wyjątkiem prawa, stąd też ponownie domagał się ustanowienia i uposażenia profesora z tej dziedziny. W październiku 1779 roku wydano rozporządzenie pozwalające rządcy diecezji na święcenie tylko tych kandydatów, którzy ukończyli całą teologię z notą drugiej klasy i prawo kanoniczne z notą pierwszej. Początkowo biskup przemyski nadal udzielał święceń, nie oglądając się na wspomniany dekret, ale w 1782 roku był on mu dwukrotnie przypominany, a w listopadzie tegoż roku gubernium lwowskie jednoznacznie oznajmiło, że nie wolno przyjmować święceń kapłańskich tym, którzy nie ukończyli całej teologii i prawa²⁴. W tej sytuacji 17 listopada 1782 roku pasterz diecezji w liście skierowanym do wiernych informował, że może udzielić święceń tylko tym kandydatom, którzy przygotowali się do nich przez czteroletnie studia teologiczne i zdali

²¹ B. Kumor, *Ratio studiorum w polskich seminariach duchownych zaboru austriackiego* [w:] *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, red. K. Wojtyła et al., Lublin 1973, s. 476.

²² Ibidem, s. 477; J. Rąb, op. cit., s. 352; T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 24.

²³ J. Rąb, op. cit., s. 352–353.

²⁴ Ibidem, s. 353–354.

egzamin²⁵. Należy dodać, że w tymże 1782 roku władze austriackie w ogóle zabroniły udzielania święceń, tłumacząc to koniecznością przeprowadzenia regulacji parafii i prawdopodobieństwem braku wakujących stanowisk w duszpasterstwie²⁶.

Kres seminariów diecezjalnych w Galicji przyniósł dekret cesarza Józefa II z 30 marca 1783 roku, który nakazywał ich zamknięcie, otwierając w ich miejsce 1 listopada tegoż roku Seminarium Generalne we Lwowie, formujące kapłanów dla archidiecezji lwowskiej oraz diecezji przemyskiej i tarnowskiej²⁷. Wspomniany dekret oznajmiał również, że alumnom studiującym w seminariach diecezjalnych należało zaliczyć dotychczasowe lata nauki, a następnie wysłać ich na zakończenie studiów w Seminarium Generalnym. Rozstrzygał on również kwestie majątkowe, przekazując własność seminariów diecezjalnych na rzecz nowo powstałej instytucji we Lwowie. W ten sposób w diecezji przemyskiej dokonano kasaty trzech seminariów, choć ówczesny biskup Antoni Waclaw Betański (1783–1786) prosił o pozostawienie ich przynajmniej w Przemyślu i Zamościu lub otwarcie w stolicy diecezji seminarium generalnego. Uzyskał jednak odpowiedź odmowną²⁸. Udało mu się jedynie wyjednać pozostawienie do dyspozycji diecezji budynku seminaryjnego w Przemyślu, który miał służyć jako dom prezbiterialny i dom poprawczy dla księży²⁹. Niestety gmachy poseminaryjne w Brzozowie i Zamościu zostały zarekwirowane³⁰.

Studia kleryków przemyskich w Seminarium Generalnym we Lwowie

Seminarium Generalne we Lwowie było związane z Wydziałem Teologicznym tamtejszego uniwersytetu³¹, pozostając pod kontrolą władz państwowych. Biskupi utrzymywali alumnów ze swoich diecezji, a ich kuratela nad formacją ograniczała się jedynie do możliwości bywania na wykładach³². Już w momencie likwidacji seminariów diecezjalnych biskup A.W. Betański wskazywał władzom austriackim niebezpieczeństwo braków kadrowych w duszpasterstwie. W odpowiedzi zaproponowano mu zatrudnienie kapłanów zakonnych³³. Bardzo szybko okazało się jednak, że jest to niewystarczające, gdyż w wyniku działalności lwowskiego seminarium dla diecezji przemyskiej wyświęcono zaledwie ośmiu jego absolwentów z czego trzech już po zniesieniu tej instytucji³⁴. W tej sytuacji same władze państwowe uznały powołanie

²⁵ H. Borcz, *Studium biblijne w Seminarium i Instytucie Teologicznym w Przemyślu od roku 1687 do czasów najnowszych*, „Resovia Sacra” 1996, nr 3, s. 166.

²⁶ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 24.

²⁷ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980, s. 386.

²⁸ J. Rąb, op. cit., s. 354–356.

²⁹ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 25.

³⁰ J. Rąb, op. cit., s. 357.

³¹ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 96.

³² T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 26.

³³ Ibidem, s. 24.

³⁴ Ibidem, s. 27.

seminariów generalnych za pomysł nietrafiony i 20 maja 1790 roku zlikwidowano je dekretem cesarza Leopolda II. Równocześnie zezwolono na reaktywowanie seminariów diecezjalnych³⁵. Otwarcie ich było jednak obwarowane wieloma przepisami. Przede wszystkim nad ich działalnością nadzór miały sprawować władze państwowe, narzucając wykładowcom akceptowane przez siebie podręczniki i nakazujące absolwentom zdawanie egzaminów końcowych na uniwersyteckich wydziałach teologicznych. Poważną przeszkodę stanowiło prawo polecające zatrudnianie odpowiedniej liczby profesorów, będących absolwentami jednego z austriackich uniwersytetów³⁶. Jeśli do tego dodamy trudności finansowe wynikające z faktu wstrzymywania restytucji dóbr zagarniętych biskupom na rzecz Seminarium Generalnego we Lwowie³⁷, to trudno się dziwić, że jeszcze przez kilkanaście lat instytucja wychowująca i kształcąca przyszłych kapłanów nie została w Przemyślu reaktywowana³⁸. Alumni przemyscy wraz z klerykami lwowskimi i tarnowskimi nadal byli formowani we Lwowie, gdyż tamtejszy metropolita Ferdynand Onufry Kicki (1797–1812) za zgodą biskupa przemyskiego Antoniego Gołaszewskiego poprosił władze o utrzymanie Seminarium Generalnego. Tym razem rządzący diecezji mieli jednak większy wpływ na ukształtowanie nowych księży w duchu eklezjalnym, sprawując opiekę nad zakładem wychowawczym, między innymi poprzez wybór odpowiedniego rektora. Poza ich kontrolą pozostawało jednak studium teologii działające w ramach uniwersytetu³⁹.

Reaktywacja Seminarium Duchownego w Przemyślu i jego funkcjonowanie do wybuchu I wojny światowej

Mimo pewnych zmian w funkcjonowaniu seminarium lwowskiego nie nastąpiła radykalna poprawa w kwestii liczby alumnów przemyskich, przyjmujących święcenia kapłańskie. W latach 1791–1819 diecezja otrzymała 181 nowych księży, co było liczbą zdecydowanie niewystarczającą wobec jej potrzeb duszpasterskich⁴⁰. W tej sytuacji biskup A. Gołaszewski podjął u władz austriackich starania w sprawie reaktywacji seminarium w Przemyślu. Zakończyły się one sukcesem, gdyż 16 kwietnia 1818 roku wydany reskrypt nadworny zezwalał na otwarcie w Przemyślu seminarium i studium teologii. Swoją siedzibę miało ono znaleźć w dawnym budynku, gdzie przewidywano możliwość przygotowania do kapłaństwa dla 80 kleryków, zaś podstawę utrzymania tejże instytucji miały stanowić majątek zniesionego seminarium i dotacje państwowe⁴¹. Niestety plany rządzący diecezji, mimo sprzyjającej polityki władz, musiały zostać odłożone w czasie, gdyż problemem stało się pozyskanie

³⁵ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 96.

³⁶ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 27.

³⁷ W. Kochowski, op. cit., s. 177.

³⁸ H. Borcz, *Studium biblijne w Seminarium...*, s. 168.

³⁹ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 27–28.

⁴⁰ W. Kochowski, op. cit., s. 199.

⁴¹ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 29.

odpowiedniej kadry⁴². Ostatecznie dopiero 4 listopada 1819 roku w Przemyślu otwarto dwuletnie studium filozoficzne, a trzy tygodnie później (25 listopada) seminarium duchowne i studium teologiczne⁴³.

Na czele reaktywowanego Seminarium Duchownego w Przemyślu stał rektor, posiadający władzę jedynie w sprawach wychowawczych. Obok tegoż zakładu na wóz uniwersyteckich fakultetów teologicznych studia filozoficzno-teologiczne miały odbywać się w ramach Naukowego Instytutu Teologicznego, który miał charakter prywatny, ale z prawami publicznymi⁴⁴. To rozróżnienie między seminarium a Instytutem Teologicznym było szczególnie widoczne do końca lat 60. XIX wieku, później zaś posiadało ono jedynie znaczenie formalne⁴⁵. Początkowo instytuty poddano nadzorowi dyrektora Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Lwowskiego, ale sytuacja zmieniła się w wyniku Wiosny Ludów i ogłoszenia konstytucji, gdy w całym państwie Kościół uzyskał szerszy zakres swobód. 18 kwietnia 1850 roku cesarz Franciszek I wydał dekret przyznający biskupom zupełną jurysdykcję nad duchowieństwem, a pięć dni później uzyskali oni spore prawa odnośnie do organizacji studiów teologicznych⁴⁶. Rozporządzenia te sprawiły, że w praktyce od 1851 roku seminarium przemyskie – podobnie jak inne tego rodzaju zakłady w Galicji – było instytucją podporządkowaną Kościołowi⁴⁷. Kolejne swobody przyniósł podpisany w 1855 roku konkordat⁴⁸. Od tej pory seminarium przemyskie mogło funkcjonować już bez większych przeszkód, a w celu umożliwienia przygotowania do kapłaństwa większej liczby alumnów jego gmach był trzykrotnie rozbudowywany – po raz pierwszy jeszcze w 1846 roku, a następnie w latach 1900 i 1914. Do wzrostu liczby kleryków przyczyniło się również założone w 1902 roku przez biskupa Józefa Sebastiana Pelczara (1900–1924) małe seminarium, w którym mogło się formować 40 chłopców⁴⁹.

Ratio studiorum i miejsce historii Kościoła w programie nauczania

Jeszcze przed formalnym erygowaniem seminarium przemyskiego w trakcie prowadzonych rozmów z kapłanami ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy przewidywano czas formacji alumnów na mniej więcej 15 miesięcy. Przy tym punkcie konstruowanej umowy biskup J. Zbąski umieścił swój dopisek: „ile jest wymagane, ale nie

⁴² H. Borcz, *Studium biblijne w Seminarium...*, s. 169.

⁴³ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 96–97.

⁴⁴ J. Kwolek, *Organizacja studiów filozoficzno-teologicznych przy seminariach duchownych b.aboru austriackiego* [w:] *Pamiętnik czwartego zjazdu w Kielcach 20 IV–22 IV 1927 roku*, Kielce 1927, s. 46–47.

⁴⁵ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu [dalej: BWSPrz], b. sygn., J. Ataman, *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*, Przemyśl 1984 (mps), s. 47.

⁴⁶ B. Kumor, *Ratio studiorum w polskich seminariach...*, s. 476–477.

⁴⁷ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 30.

⁴⁸ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 97.

⁴⁹ BWSPrz, b. sygn., J. Ataman, *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*, Przemyśl 1984 (mps), s. 47–48.

więcej niż trzy lata⁵⁰. Ostatecznie w akcie erekcyjnym przyjęto, że każdy kleryk miał przebywać w seminarium przez okres dwóch lat⁵¹. Z biegiem czasu okazało się, że ten zapis nie był przestrzegany. Biskup W.H. Sierakowski w trakcie wizytacji przeprowadzonej w 1743 roku nakazał powrócić do pierwotnych założeń, gdyż w skrajnych przypadkach czas przygotowania do przyjęcia święceń kapłańskich skracano nawet do kilku tygodni. Jedynie alumnów odznaczających się nadzwyczajnymi zdolnościami i ponadprzeciętną pobożnością można było wyświęcić szybciej⁵². Taki stan rzeczy utrzymywał się do kasaty seminariów diecezjalnych i utworzenia Seminarium Generalnego we Lwowie. Czas trwania studiów teologicznych ustalono wówczas na pięć lat, ale ze względu na poważny niedobór duchowieństwa już w 1785 roku skrócono je do lat czterech, a 16 sierpnia 1788 roku do lat trzech⁵³. Dekret cesarza Franciszka I z 10 stycznia 1812 roku ponownie przywracał czteroletni wymiar nauki teologii, który – potwierdzony przez Konferencję Episkopatu Austriackiego oraz rozporządzenia rządowe – obowiązywał aż do I wojny światowej⁵⁴.

Po reaktywowaniu w 1819 roku seminarium przemyskiego wraz z Instytutem Teologicznym w zasadzie przez kilkadziesiąt lat program studiów był taki sam jak w seminarium lwowskim, a historię Kościoła traktowano jako jeden z głównych przedmiotów wraz z Pismem Świętym, teologią dogmatyczną, moralną i pastoralną⁵⁵. Naukę teologii prowadzono na wzór wydziałów teologicznych, dlatego obowiązywało uniwersyteckie *ratio studiorum*, rozkład egzaminów, uprawnienia studentów i częściowo również profesorów. Biskup pełnił funkcję dyrektora studium, a rektor odpowiadał za sprawy wychowawcze. Warunkiem rozpoczęcia edukacji było posiadanie świadectwa dojrzałości, co kilkakrotnie przypominały Konferencja Episkopatu Austriackiego oraz władze państwowe⁵⁶. W trakcie pierwszego zebrania Konferencji Episkopatu Austriackiego (brali w niej udział wszyscy biskupi galicyjscy) pojawiły się postulaty reformy studiów teologicznych. Podkreślono między innymi, że wykłady z teologii powinno prowadzić minimum sześciu profesorów, a wśród obowiązkowych przedmiotów wskazywano również historię Kościoła. Postulaty te w kwietniu 1850 roku zaakceptował cesarz Franciszek Józef I. Później potwierdzono je w konkordacie (1855). W 1856 roku Konferencja Episkopatu Austriackiego uchwaliła program studiów teologicznych, a 29 marca 1858 roku został on zatwierdzony przez

⁵⁰ W. Kochowski, op. cit., s. 37.

⁵¹ Ibidem, s. 43.

⁵² J. Rąb, op. cit., s. 292–293.

⁵³ M. Rechowicz, *Studia alumnów w galicyjskim Seminarium Generalnym (1790–1819)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1955, t. 2, s. 68; J. Wołczański, *Nauczanie historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939* [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 5, red. J. Walkusz, Lublin 2006, s. 90.

⁵⁴ B. Kumor, *Nauczanie historii Kościoła. Okres od roku 1815 do 1973* [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 3: *Wiek XIX i XX*, cz. 1, Lublin 1976, s. 355; idem, *Ratio studiorum w polskich seminariach...*, s. 478–479; J. Kwolek, *Organizacja studiów filozoficzno-teologicznych...*, s. 51.

⁵⁵ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 30–31.

⁵⁶ J. Kwolek, *Organizacja studiów filozoficzno-teologicznych...*, s. 46–48.

Ministerstwo Wyznań i Oświaty⁵⁷. W seminarium przemyskim zmiany te wprowadzono w latach 1859–1865⁵⁸.

Austriackie *ratio studiorum* już od 1774 roku uznawało historię Kościoła za jedną z najważniejszych dyscyplin, posiadającą na wydziałach teologicznych osobną katedrę. W Instytucie Teologicznym w Przemyślu (podobnie jak w Tarnowie) łączono ją z prawem kanonicznym. Starania, aby powstała osobna katedra historii, podjął w 1908 roku biskup J.S. Pelczar, jednakże udało mu się ten plan sfinalizować dopiero w 1921 roku⁵⁹. Tylko wyjątkowo w latach 1873–1878 rozdzielono historię Kościoła i prawo kanoniczne. To ostatnie wykładał wówczas ksiądz doktor J.S. Pelczar, a historię – w zastępstwie moralista ksiądz doktor Jakub Glazer. Jego następcą, ksiądz Jakub Federkiewicz, łączył jednak naukę obydwu dyscyplin⁶⁰.

W okresie istnienia Seminarium Generalnego we Lwowie program studiów teologicznych zmieniał się trzykrotnie, a po raz ostatni doszło do tego w roku 1788. Wówczas też ustalono, że historia Kościoła z elementami dziejów literatury i patrologii będzie wykładana na pierwszym roku⁶¹. Wprowadzone od 1804 roku w Austrii nowe *ratio studiorum* nadal umieszczało wykłady z historii Kościoła na pierwszym roku studiów w wymiarze dziewięciu godzin tygodniowo w trakcie obydwu semestrów⁶². Tak samo sytuacja wyglądała również w Przemyślu po reaktywowaniu seminarium diecezjalnego i utworzeniu Instytutu Teologicznego⁶³. Wspomniany wymiar wykładów historii Kościoła obowiązywał w całym okresie niewoli narodowej. Dekretem z 10 kwietnia 1839 roku przeniesiono tę dyscyplinę na rok trzeci, a w latach 1843–1848 uczono jej na roku drugim, lecz była to zmiana przejściowa⁶⁴. Generalnie więc od 1839 roku przez całe dziesięciolecie wykładano historię Kościoła na roku trzecim⁶⁵. Językiem wykładowym była łacina (w języku polskim wykładano teologię pastoralną)⁶⁶. W trakcie wspomnianego już pierwszego zebrania Konferencji Episkopatu Austriackiego (30 kwietnia 1849 roku), na którym pojawiły się postulaty reformy studiów teologicznych, podkreślono pierwszeństwo języka łacińskiego, choć zarazem dopuszczono możliwość prowadzenia wykładów w języku krajowym danej prowincji, jeśli miałyby to być korzystne dla przyszłych duszpasterzy⁶⁷.

⁵⁷ B. Kumor, *Ratio studiorum w polskich seminariach...*, s. 480.

⁵⁸ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska...*, s. 97.

⁵⁹ B. Kumor, *Nauczanie historii Kościoła...*, s. 355–356.

⁶⁰ W. Kochowski, op. cit., s. 305–307; BWSPrz, b. sygn., M. Mateja, Ksiądz Biskup Jakub Glazer – sufragan przemyski (1836–1887–1898), *Przemyśl 1998* (mps), s. 53; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, s. 78.

⁶¹ M. Rechowicz, op. cit., s. 68.

⁶² B. Kumor, *Nauczanie historii Kościoła...*, s. 356.

⁶³ J. Kwolek, *Organizacja studiów filozoficzno-teologicznych...*, s. 51; T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 31.

⁶⁴ B. Kumor, *Nauczanie historii Kościoła...*, s. 356.

⁶⁵ W. Kochowski, op. cit., s. 244.

⁶⁶ B. Kumor, *Nauczanie historii Kościoła...*, s. 356.

⁶⁷ B. Kumor, *Ratio studiorum w polskich seminariach...*, s. 479.

Podręczniki

Panujący w Austrii system józefiński (mający na celu wprzęgnięcie Kościoła w realizację polityki państwowej) poprzez odpowiednie agendy mógł wywierać wpływ na program studiów teologicznych i zakres wiedzy przekazywanej przyszłym kapłanom. Jego ingerencja dotyczyła przede wszystkim doboru osoby wykładowcy, który miał odpowiednio interpretować wyselekcjonowane fakty historyczne, wyrabiając w słuchaczach poszanowanie dla władzy świeckiej i jej racji stanu. W tej sytuacji równie ważny był nacisk na wykorzystanie przez niego odpowiedniego podręcznika, którego treści miał się trzymać niewolniczo do tego stopnia, że wszelkie odstępstwa polecano konsultować z przełożonym danego zakładu teologicznego, a nawet z władzą wyższą⁶⁸. Gwoli sprawiedliwości należy stwierdzić, że wydawane w Austrii podręczniki stały na stosunkowo wysokim poziomie metodycznym, jednakże stawiano w nich przede wszystkim na pragmatyzm, mający na celu wykorzystanie zdobytych wiadomości w bezpośredniej pracy duszpasterskiej. Pod kątem politycznym odznaczały się one antyrzymskim wydźwiękiem, a instrukcja rządowa z 1777 roku podkreślała, by ich autorzy zwracali uwagę na „starożytność chrześcijaństwa i czasy nowożytne”, stawiając zarazem „rozumne granice między władzą duchowną i świecką”⁶⁹.

Pierwszym racjonalistycznym podręcznikiem historii Kościoła wprowadzonym w austriackich seminariach i uniwersytetach było dzieło Johanna Lorenza Mosheima noszące tytuł *Institutiones historiae ecclesiasticae antiquioris* (Helmstedt, 1773)⁷⁰. W 1774 roku administracja wiedeńska wydała *Plan studiów teologicznych*, w którym zawarto *Wytyczne dla wykładowcy Historii Kościoła*. Mianowicie polecano dzieła takich autorów, jak Natalis Alexander, Du Pin Louis Ellies i Fleury Claude, które jednakże niejednokrotnie odbiegały od prawowiernej doktryny Kościoła⁷¹. Niestety, wskutek braku źródeł można jedynie domniemywać, że profesorowie historii w przemyskim seminarium do czasu jego kasaty wykorzystywali w trakcie wykładów wspomniany podręcznik czy inne zalecane pozycje książkowe.

Po reaktywowaniu w 1819 roku seminarium przemyskiego do nauczania historii Kościoła wykorzystywano podręcznik Franza Xavera Gmeinera – *Epitome historiae ecclesiasticae Novi Testamenti* (Graz, 1787 i 1803), napisany w duchu racjonalistycznym i antyrzymskim z podziałem treści na poszczególne epoki dziejów kościelnych⁷².

W latach 1834–1860 na ziemiach polskich zaboru austriackiego używano podręcznika księdza Antoniego Kleina *Historia ecclesiae christianae* (Graz, 1827), napisanego już w nieco mniej antyrzymskim tonie. Wykorzystywany był w Tarnowie i Lwowie, a zatem należy przypuszczać, że także w Przemyślu⁷³.

⁶⁸ W. Kochowski, op. cit., s. 247–248.

⁶⁹ B. Kumor, *Nauczanie historii Kościoła...*, s. 363.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ H. Zschokke, *Die theologischen Studien und Aualtten der katholischen Kirche in Österreich*, Wien–Leipzig 1894, s. 36.

⁷² B. Kumor, *Nauczanie historii Kościoła...*, s. 121.

⁷³ Ibidem.

Po roku 1860 w zaborze austriackim (a więc prawdopodobnie również w Instytucie Teologicznym) powszechnie stosowano podręcznik księdza Franciszka Zeiberta *Compendium historiae ecclesiasticae* (wyd. I – Brno, 1860), który w 1903 roku ze względu na swoją popularność doczekał się trzeciego wydania. W tym czasie za jeden z najlepszych uchodził wielokrotnie wydawany podręcznik profesora historii Kościoła w Poznaniu księdza Jana Chrzyciela Alzoga – *Universalgeschichte der christlichen Kirche von katholischem Standpunkt für theologische Vorlesungen* (wyd. I – Moguncja 1840), jednakże w Galicji z niego nie korzystano, gdyż wydawany był w języku niemieckim i polskim (dwa wydania), a na ziemiach polskich zaboru austriackiego prowadzono wykłady po łacinie⁷⁴.

W 1914 roku w seminariach galicyjskich pojawił się wydany we Włocławku podręcznik księdza Władysława Krynickiego *Dzieje Kościoła powszechnego*, który jednakże wśród wykładowców miał opinię dzieła nieuporządkowanego i niedostosowanego do programu. Mimo tych wad doczekał się aż czterech wydań (1908, 1914, 1925, 1930)⁷⁵. Jak wynika z zapisów w *Relacji o stanie diecezji do Stolicy Apostolskiej* z 1918 roku, posługiwano się nim również w seminarium przemyskim⁷⁶.

Kadra profesorska

O poziomie studiów i wykładów poszczególnych dyscyplin naukowych w głównej mierze decyduje kadra profesorska. Nie inaczej było w przemyskim seminarium, jeśli chodzi o nauczanie historii Kościoła. Jak już wspomniano, w tutejszym Instytucie Teologicznym – w odróżnieniu od uniwersyteckich wydziałów teologicznych – nie posiadała ona osobnej katedry, ale łączono ją z katedrą prawa kanonicznego. Wyjątek stanowiły lata 1873–1878, gdy rozdzielono te dyscypliny⁷⁷.

Należy pamiętać, że władze austriackie, realizując wobec Kościoła politykę józefinizmu, chciały podporządkować sobie przede wszystkim duchowieństwo, które w ich planach miało stanowić istotną podporę systemu politycznego. W związku z tym należało skoncentrować się na odpowiednim ukształtowaniu kadry kościelnej poprzez ingerencję w program nauczania i wychowania w seminariach duchownych. W tym celu już w 1774 roku opracowano plan studiów teologicznych obowiązujący w całej monarchii i zawierający część zatytułowaną *Wytyczne dla wykładowcy Historii Kościoła*, które wymieniały następujące zalecenia:

- 1) Zwrócić uwagę na zaprezentowanie zasad chronologii i reguł krytyki typowych dla nauk historycznych.
- 2) Przygotować spojrzenie ogólne na poszczególne stulecia, mające na celu

⁷⁴ Ibidem, s. 366.

⁷⁵ Ibidem, s. 369–370.

⁷⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Przemysłu [dalej: AAPrz], b. sygn., Relations dioecesanæ ad S. Sedem, s. 10.

⁷⁷ W. Kochowski, op. cit., s. 305–307; BWSDPz, b. sygn., M. Mateja, Ksiądz Biskup Jakub Glazer – sufragan przemyski (1836–1887–1898), Przemysł 1998 (mps), s. 53; A. Petrani, op. cit., s. 78.

- umożliwienie słuchaczom właściwej ich oceny. Z kolei w ukazywaniu wydarzeń świeckich skupić się na przedstawieniu ich związku z historią Kościoła.
- 3) Pamiętać, że nauka nie powinna ograniczać się do studium pamięciowego. Przyswajane treści mają nadawać się do praktycznego wykorzystania. W tym celu z całości faktów dotyczących historii Kościoła trzeba ukazać najbardziej charakterystyczne, które mogą mieć związek z teologią dogmatyczną, moralną, prawem kanonicznym i zwykłym chrześcijańskim życiem. Szczególnie należy się skupić na pierwszych i ostatnich stuleciach dziejów kościelnych.
 - 4) Zaakcentować właściwe rozgraniczenie kompetencji władzy duchowej i świeckiej. W tym celu w analizie każdego stulecia należy ukazać relacje między państwem a Kościołem oraz zbadać je pod kątem oceny moralnej i prawnej, by u słuchaczy wyrobić moralny osąd w ocenie omawianych wydarzeń, który miał być wzmocniony тезami zaczerpniętymi z odpowiednich dzieł historii Kościoła.
 - 5) W omawianiu historii Kościoła zaleca się podział całości materiału na cztery epoki: (1) od powstania Kościoła do Konstantyna Wielkiego, (2) od Konstantyna do Karola Wielkiego, (3) od Karola Wielkiego do zakończenia soboru trydenckiego, (4) od zakończenia soboru trydenckiego do czasów współczesnych⁷⁸.

Jak wynika ze wskazań podanych w *Wytocznych*, wykładowcy historii Kościoła nie pozostawiano zbyt wiele miejsca na osobistą inwencję naukową. Narzucano mu sposób prowadzenia zajęć, którego miał się ściśle trzymać. Można również odnieść wrażenie, że przewija się w nich filozofia józefinizmu, próbująca narzucać interpretację pewnych faktów historycznych w ten sposób, by sugerowały one potrzebę służebnej roli Kościoła wobec państwa. Wskazuje na to również wykaz autorów publikacji historycznych, do których miał się odnieść profesor historii. To instrumentalne traktowanie Kościoła objawia się wyraźnie poprzez zalecenie, by wiedza przekazywana studentom teologii znalazła swoje praktyczne wykorzystanie w pracy duszpasterskiej. Mimo złagodzenia polityki józefinizmu po śmierci cesarza Józefa II w zasadzie represyjny system nadzoru nad seminariami trwał aż do Wiosny Ludów, a Nadworna Komisja Edukacyjna kontrolowała pracę profesorów, żądając od nich przedłożenia treści wykładów oraz ingerując w sprawę ocen wystawianych alumnom⁷⁹.

Władze austriackie stawiały spore wymagania wykładowcom różnych dyscyplin teologicznych, w tym również historii Kościoła. 4 lipca 1790 roku ukazał się dekret cesarza Leopolda II, który na profesorów wydziałów i instytutów teologicznych nakładał obowiązek złożenia egzaminu z teologii na uniwersytecie, następnie egzaminu ustnego oraz pisemnego z własnej specjalności, a po objęciu katedry obrony doktoratu w ciągu dwóch lat. Wymóg ten potwierdził dekret cesarza Franciszka I z 9 grudnia 1833 roku, a w 1849 roku zaakceptowała go Konferencja Episkopatu Austriackiego⁸⁰. Do roku 1851 egzamin z własnej specjalności składano na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego (sporadycznie na Uniwersytecie Wiedeńskim), zaś po tej

⁷⁸ H. Zschokke, op. cit., s. 35–36, 46.

⁷⁹ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 30.

⁸⁰ B. Kumor, *Nauczanie historii Kościoła...*, s. 370–371; idem, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego...*, s. 429–430.

dacie oceny dokonywał dyrektor Instytutu Teologicznego w Przemyślu, podejmując w opisywanej kwestii konsultacje z wykładowcami, jak również z profesorami jednego z pobliskich zakładów teologicznych (najczęściej tarnowskiego)⁸¹. Pozytywny rezultat egzaminu nie oznaczał jeszcze objęcia katedry przez danego kandydata, gdyż jak w 1858 roku podawały austriackie rozporządzenia: „Po ocenieniu wyników egzaminu biskup wybiera z pomiędzy kompetentów tego, który daje najwięcej rękojmi pożytecznego działania i zapewnia się przez zapytanie namiestnika, czy co do niego nie ma przeszkody politycznej”⁸². Chodziło więc o brak zarzutów o charakterze politycznym, co jak pokażą przykłady niektórych wykładowców, w kilku przypadkach przyczyniło się do załamania ich kariery naukowej. Oprócz tego od profesora prowadzącego zajęcia w zakładzie teologicznym wymagano nieskazitelności pod względem moralnym⁸³.

Rozporządzenia władz austriackich normowały również kwestie wynagrodzenia profesorów instytutów teologicznych. Po reaktywacji seminarium w 1819 roku roczna pensja wypłacana z funduszu religijnego wynosiła 600 złotych reńskich (złr) i nie była ona zbyt wygórowana, gdyż na utrzymanie kłeryka władze przeznaczały rocznie 250 złotych. W 1851 roku nastąpiło podwyższenie płacy profesorskiej do 800 złr, ale ponieważ zakład przemyski nie podlegał jurysdykcji Ministerstwa Wyznań i Oświaty, wykładowcom nie przysługiwało prawo do emerytury. W przypadku utraty zdolności do pracy, podobnie jak wszyscy księża, otrzymywali oni tak zwaną deficyturę oraz 100 złr rocznie za każde 10 lat przepracowanych na katedrze. W 1889 roku ustalono pobory wykładowców na 1000 złr, poza tym otrzymywali oni coroczny „dodatek aktywalny” (200 złr) oraz dodatki pięcioletnie (200 złr). W końcu przyznano im emeryturę, którą po 40 latach pracy stanowiły pełne pobory. W przypadku wcześniejszego zakończenia aktywności naukowej kwota miała być odpowiednio pomniejszona⁸⁴. Należy dodać, że sytuacja materialna profesorów historii Kościoła była nieco lepsza, gdyż przez większość omawianego w artykule czasu prowadzili oni również zajęcia z zakresu prawa kanonicznego, co z kolei wiązało się z roczną remuneracją w wysokości 300 złr⁸⁵. Mimo to uposażenie każdego profesora uważane było za nader skromne i nie mogło się równać z dochodami przeciętnego proboszcza⁸⁶.

W okresie od reaktywowania seminarium w 1819 roku do czasu odzyskania przez Polskę niepodległości w Instytucie Teologicznym w Przemyślu wykłady z zakresu historii Kościoła prowadzili następujący księża:

⁸¹ H. Borcz, *Studium biblijne w Seminarium...*, s. 172–173.

⁸² *Zbiór przepisów odnoszących się do Kościoła i duchowieństwa katolickiego na podstawie zbioru ustaw administracyjnych wydawanego pod redakcją rady namiestnictwa Jerzego Piwockiego*, red. I. Korzeniowski, Lwów 1900, s. 193.

⁸³ *Ibidem*, s. 191.

⁸⁴ W. Kochowski, *op. cit.*, s. 274–277; J. Rąb, *op. cit.*, s. 46.

⁸⁵ W. Kochowski, *op. cit.*, s. 214.

⁸⁶ T. Śliwa, *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego...*, s. 29–30.

Ksiądz Józef Sulikowski – urodził się w Drohobyczce w 1796 roku. Studiował filozofię we Lwowie i teologię w Wiedniu. W 1819 roku przybył do diecezji, gdzie w reaktywowanym Instytucie Teologicznym w Przemyślu powierzono mu katedrę historii Kościoła i prawa kanonicznego. Świecenia kapłańskie przyjął w 1820 roku. W 1826 roku mianowano go egzaminatorem prosynodalnym i referentem konsystorza. Otrzymał również przywilej rokiety i mantoletu. Dekretem gubernium lwowskiego 21 stycznia 1836 roku został usunięty z profesury. Zapewniono mu roczną rentę w wysokości 200 złr oraz funkcję wikariusza w Drohobyczu. W 1839 roku przejął obowiązki administratora w Leżajsku, w 1840 roku został administratorem, a rok później proboszczem w Sądowej Wiszni. Był też dziekanem jaworowskim. Zmarł 11 listopada 1875 roku w Sądowej Wiszni. Jak wynika z podanych przez niego w 1833 roku tez dla Nadwornej Komisji Edukacji, wykładał w duchu febroniańskim i józefińskim. Instytucja ta dwukrotnie (w latach 1829 i 1833) zwracała mu uwagę, by w przekazanych elaboratach jasno wyraził swoje poglądy, a w kwietniu 1834 roku poleciła, „aby się lepiej zaznajomił z duchem historii Kościoła”. Jak już wspomniano, ostatecznie 30 stycznia 1836 roku gubernium lwowskie poleciło usunąć go z profesury. Ogłosił dwie rozprawy opublikowane na łamach pisma „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy”: 1) *Rzecz o metrykach kościelnych czyli o spisach ochrzczonych*, „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy” 1835, R. 3, z. 1, s. 28–39; z. 2, s. 31–51; 2) *Żywot Jakuba Benigna Bossueta biskupa meldeńskiego*, „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy” 1836, R. 4, z. 1, s. 35–51⁸⁷.

Ksiądz Adam Bielecki – urodził się 19 grudnia 1811 roku w Górzance (parafia Wołkowyja). Po roku nauki teologii został wysłany na dalsze studia do Wiednia. Świecenia kapłańskie przyjął w 1834 roku i wówczas też został prefektem studiów w Seminarium Duchownym w Przemyślu. W drugim półroczu 1836 roku przejął wykłady historii Kościoła i prawa kanonicznego, a władze państwowe zgodziły się, by został profesorem zwyczajnym, wyznaczając mu termin egzaminu konkursowego. Za propagowanie idei patriotycznych i działalność konspiracyjną jeszcze w tym samym roku usunięto go z Instytutu Teologicznego. Został wówczas ojcem duchownym w domu poprawczym dla księży w Przeworsku. Kolejne jego funkcje to: wikariusz w Stobiernej (1837), komendarz w Borku Starym (1839) i Chłopicach (1840), proboszcz w Haczowie (1841). W tej ostatniej placówce aresztowano go za udział w konspiracji i po czterech latach więzienia skazano na karę śmierci. W 1845 roku został ułaskawiony na mocy amnestii i wysłany na przymusowy pobyt do klasztoru reformatów w Bieczu, a w 1847 roku do kapucynów w Rozwadowie. Po amnestii w 1848 roku otrzymał probostwo w Rymanowie, łącząc posługę duchową z obowiązkami delegata na zjazd słowiański w Pradze oraz posła do Wiednia i Kromieryża. Zmarł w Rymanowie 18 kwietnia 1859 roku. Zachęcony przez biskupa Michała Korczyńskiego, jeszcze jako pracownik seminarium, ze względu na znajomość języka

⁸⁷ W. Kochowski, op. cit., s. 229, 302; J. Kwolek, „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy”. *Szkic monograficzny pierwszego polskiego czasopisma teologicznego*, wyd. D. Bialic, NP 1975, t. 43, s. 223; H.E. Wyczawski, *Sulikowski Józef [w:] Słownik polskich teologów katolickich [dalej: SPTK]*, t. 4, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 223–224.

greckiego dokonał przekładu dzieła Świętego Justyna *Apologia czyli obrona pierwsza chrześcijan przez ś. Justyna filozofa i męczennika*, które zostało opublikowane w czterech zeszytach pisma „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy” w 1839 roku, ale pracy tej nie dokończył⁸⁸.

Ksiądz Józef Motyl – urodził się w roku 1807. Ukończywszy formację seminaryjną i studia filozoficzno-teologiczne w 1832 roku, przyjął święcenia kapłańskie. W 1836 roku został prefektem studiów w przemyskim seminarium i rozpoczął wykłady z historii Kościoła. Na początku roku akademickiego 1837/1838 poddał się egzaminowi konkursowemu, ale otrzymał na nim negatywną notę. Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego uznał go za zdolnego do objęcia katedry, ale negatywną opinię na ten temat wydała Nadworna Komisja Egzaminacyjna w Wiedniu, uznając, że w swoim elaboracie „ksiądz nie wykazał się właściwym osądem historycznym, taktem, roztropnym potraktowaniem tematu, a także posługiwał się niezręcznymi wyrażeniami, które nie mogą być tolerowane”. Ksiądz J. Motyl nie wyraził zgody na ponowny egzamin, prowadził wykłady do końca roku 1838/1839, po czym odszedł na probostwo w Uhnowie (archidiecezja lwowska), gdzie zmarł 8 lipca 1873 roku⁸⁹.

Ksiądz Franciszek Nowicki – urodził się w 1805 roku we Lwowie, gdzie ukończył studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego i w 1828 roku przyjął święcenia kapłańskie. Przed rokiem 1833 przeszedł do diecezji przemyskiej, gdzie w latach 1833–1839 był proboszczem w Rumnie. W 1839 roku otrzymał nominację na wykładowcę historii Kościoła i prawa kanonicznego w Instytucie Teologicznym w Przemyślu, ale obawiając się o swoją przyszłość na tym stanowisku, zatrzymał dotychczasowe probostwo (kierował nim administrator) do czasu uzyskania profesury zwyczajnej. Z początkiem roku akademickiego 1839/1840 rozpoczął wykłady, a w 1841 roku zgłosił się na egzamin z wykładanych przez siebie dyscyplin. Na egzaminie z historii Kościoła uzyskał wynik negatywny, a napisany elaborat oceniono jako niedostateczny „pod względem materialnym i pod względem formalnym”⁹⁰. W październiku 1842 roku wynik egzaminu był już pozytywny, dzięki czemu w 1844 roku Nadworna Komisja Egzaminacyjna pozwoliła mu objąć katedrę na stałe, co skutkowało jego rezygnacją z probostwa w Rumnie. W 1851 roku został jednak z katedry usunięty z powodu działalności politycznej. Wówczas otrzymał probostwo w Gorzycach, pełnił również funkcję dziekana miechocińskiego. Zmarł w 1875 roku. W 1840 roku w piśmie „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy” w czterech zeszytach

⁸⁸ W. Kochowski, op. cit., s. 302–303; J. Kwolek, „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy”..., s. 216; B. Łopuszański, *Udział księży diecezji przemyskiej w konspiracjach galicyjskich w latach 1831–1846*, NP 1975, t. 43, s. 191; H.E. Wyczawski, *Bielecki Adam [w:] SPTK*, t. 1, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 140.

⁸⁹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis premisliensis ritus latini in annum 1839*, Premislae 1838, s. 8; *Catalogus universi venerabilis cleri saecularis et regularis archidioeceseos Leopolitanae ritus latini pro anno Domini 1874*, Leopoli 1874, s. 157; W. Kochowski, op. cit., s. 303.

⁹⁰ W. Kochowski, op. cit., s. 304.

opublikowano jego pracę z zakresu prawa kanonicznego pod tytułem *Odpowiedź na oświadczenie rządu pruskiego w 1838 r. o małżeństwach mieszanych* (tłumaczenie)⁹¹.

Ksiądz doktor Julian Paszyński – urodził się w 1820 roku w Przemyślu. Jako alumn Konwiktu Wiedeńskiego studiował teologię, w 1842 roku został wyświęcony na kapłana. Zajął się pracą duszpasterską, a w 1849 roku wysłano go do wiedeńskiego Augustineum, by kontynuował naukę. Po powrocie w 1851 roku objął katedrę w Instytucie Teologicznym w Przemyślu, od 1853 roku był już stałym profesorem. W latach 1859–1860 nie prowadził wykładów ze względu na reorganizację przemyskiego studium teologicznego. W 1873 roku zaprzestał pracy dydaktycznej, obejmując probostwo w Jaśle (1873–1886). Kolejne jego funkcje to: kanonik w Kapitułe Katedralnej w Przemyślu, proboszcz w tamtejszej parafii i scholastyk. Zmarł 23 października 1897 roku⁹².

Ksiądz doktor Jakub Glazer – urodził się 24 lipca 1836 roku w Woli Jasienińskiej. Studiował teologię jako seminarzysta w Instytucie Teologicznym w Przemyślu. 30 listopada 1858 roku przyjął święcenia kapłańskie. Po nich pracował jako wikariusz w Dobrzechowie. Jesienią 1861 roku polecono mu kontynuować naukę w Wiedniu, gdzie w 1866 roku uzyskał stopień doktora teologii. Po powrocie do diecezji objął funkcję prefekta seminarium, a zarazem wykładowcy teologii moralnej. W latach 1873–1878 w zastępstwie wykładał również historię Kościoła. Powierzono mu odpowiedzialne zadania w Konsystorzu i Sądzie Biskupim. Cieszył się opinią dobrego spowiednika w przemyskich klasztorach żeńskich. W 1878 roku został mianowany kanonikiem gremialnym Kapituły Katedralnej w Przemyślu, był też penitencjarzem, scholastykiem kapituły i proboszczem katedralnym. 4 września 1887 roku został prekonizowany biskupem tytularnym Gabala i biskupem pomocniczym przemyskim przez papieża Leona XIII. Jego konsekracja odbyła się 23 października tegoż roku. Jak już wspomniano, był profesorem teologii moralnej, ale przez pięć lat (1873–1878) wykładał w zastępstwie historię Kościoła. Po objęciu przez niego wykładów z tej dyscypliny w Instytucie Teologicznym (na pięć lat) rozdzielono historię Kościoła i prawo kanoniczne⁹³.

Ksiądz Jakub Federkiewicz – urodził się 25 lipca 1852 roku w Rymanowie. Po ukończeniu szkoły ludowej uczęszczał do gimnazjum w Rzeszowie i w 1872 roku zdał egzamin dojrzałości. Następnie wstąpił do Seminarium Duchownego w Przemyślu,

⁹¹ Ibidem, s. 303–304; B. Kumor, *Nowicki Franciszek Ksawery* [w:] SPTK, t. 3, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 223; J. Kwolek, „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy”..., s. 222.

⁹² *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. premisliensis pro anno Domini 1898*, Premislae 1897, s. 283; W. Kochoński, op. cit., s. 304.

⁹³ D. Bialic, *Glazer Jakub* [w:] *Encyklopedia katolicka* [dalej: EK], t. 5, red. zbior., Lublin 1989, kol. 1105; M. Kapłon, *Jakub Glazer* [w:] *Arcybiskupi i biskupi przemyscy. Słownik biograficzny*, red. A. Szal, H. Borcz, M. Kapłon, S. Zych, Przemyśl–Rzeszów 2021, s. 297–299; W. Kochoński, op. cit., s. 305; BWSPrz, b. sygn., M. Mateja, *Ksiądz Biskup Jakub Glazer – sufragan przemyski (1836–1887–1898)*, Przemyśl 1998 (mps), passim.

gdzie studiował filozofię i teologię w tamtejszym Instytucie Teologicznym. 11 czerwca 1876 roku przyjął święcenia kapłańskie. Po nich pracował jako wikariusz w Pruchniku, a w lutym 1877 roku został wysłany do Wiednia, by studiować teologię na tamtejszym uniwersytecie. Mieszkał w konwiktie Frintaneum (Augustineum). Przygotowując się do doktoratu, w trakcie trzech semestrów zdał egzamin z historii Kościoła i prawa kanonicznego oraz teologii moralnej i pastoralnej. Ze względów zdrowotnych musiał przerwać naukę i powrócić do Przemyśla, gdzie w sierpniu 1878 roku objął obowiązki prefekta w seminarium duchownym. Został również kapelanem biskupa, a z powodu wakatu katedry historii Kościoła i prawa kanonicznego rozpoczął także wykłady z tych dyscyplin. W 1881 roku zdał egzamin kwalifikacyjny z historii Kościoła, uprawniający go do prowadzenia zajęć. Z początkiem lipca 1881 roku przestał pełnić obowiązki kapelana biskupiego. Wykłady prowadził do października 1889 roku, gdyż kilka miesięcy wcześniej został kanonikiem gremialnym Kapituły Katedralnej w Przemyślu. Sprawował w niej kilka funkcji (między innymi scholastyka), został też mianowany protonotariuszem apostolskim. Wykonywał odpowiedzialne prace w Konsystorzu i Sądzie Biskupim, udzielał się także w wielu gremiach świeckich, na przykład sprawował mandat radnego w przemyskiej Radzie Miejskiej i Radzie Powiatowej. Był członkiem założycielem przemyskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Zmarł 7 lipca 1926 roku. Pozostawił po sobie sporą spuściznę pisarską, zarówno w postaci artykułów w czasopiśmie, jak i w poważniejszych publikacjach historycznych. Najbardziej znana dotyczyła kapituły katedralnej i została opublikowana w „Kronice Diecezji Przemyskiej”: *Kapituła przemyska obrz. łac.*, toż. *Kapituła przemyska obrządku łacińskiego (reprint z Kroniki Diecezji Przemyskiej z lat 1908–1913)*, [wstęp T. Śliwa], Przemyśl 2013, ss. 611. W „Kronice Diecezji Przemyskiej” zawarł również wspomnienia pośmiertne o zmarłych kapłanach. Wiele jego artykułów o charakterze historycznym pozostało w formie rękopisów⁹⁴.

Ksiądz doktor Józef Zajchowski – urodził się w roku 1861 w Wojaszówce. Jako alumn Seminarium Duchownego w Przemyślu odbył studia filozoficzno-teologiczne i w 1883 roku przyjął święcenia kapłańskie. Po nich przez krótki czas był wikariuszem w Jaworowie, by następnie wyjechać na studia do Rzymu, gdzie uzyskał doktorat z prawa kanonicznego. Po powrocie w 1877 roku został kanclerzem Konsystorza Biskupiego Przemyskiego, a rok później sędzią Sądu Biskupiego. W latach 1889–1897 był prefektem studiów w Seminarium Duchownym w Przemyślu, a w latach 1889–1901 wykładowcą prawa kanonicznego i historii Kościoła w tamtejszym Instytucie Teologicznym. W 1901 roku, odpowiadając na zaproszenie arcybiskupa J. Bilczewskiego, został kanonikiem gremialnym i prepozytem Kapituły Metropolitalnej we Lwowie. Był członkiem Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego,

⁹⁴ AAPrz, b. sygn., Tabela służbowa ks. Jakuba Federkiewicza; AAPrz, sygn. 250, Status Cleri 1875, s. 183; W. Kochowski, op. cit., s. 305; S. Momidłowski, *Wspomnienia pośmiertne o przemyskich kapłanach*, red. A. Szał, Przemyśl 2019, s. 69–74; T. Śliwa, *Federkiewicz Jakub [w:] SPTK*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 358–359; idem, *Sylwetki wybranych duchownych przemyskich. Słownik biograficzny*, Przemyśl 2021, s. 62–67.

a w okresie I wojny światowej Kresowego Biskupiego Komitetu Ratunkowego we Lwowie. W tym też mieście zmarł 2 maja 1939 roku⁹⁵.

Ksiądz doktor Władysław Kochowski – urodził się 24 kwietnia 1872 roku w Trześni koło Sandomierza. Edukację elementarną odebrał w rodzinnej miejscowości oraz w Tarnobrzegu, a w latach 1883–1891 kształcił się w C.K. Wyższym Gimnazjum w Rzeszowie. Po maturze wstąpił do Seminarium Duchownego w Przemyślu, studiując zarazem filozofię i teologię w tamtejszym Instytucie Teologicznym. 9 lipca 1895 roku przyjął święcenia kapłańskie. Po nich przez dwa lata pracował w parafii Dobrzechów, a jesienią 1897 roku wyjechał do Rzymu, gdzie studiował na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim, a w 1899 roku uzyskał doktorat z prawa kanonicznego. Po powrocie do diecezji był wikariuszem w Kańczudzie (1900–1901), następnie został kapelanem biskupa J.S. Pelczara i redaktorem „Kroniki Diecezji Przemyskiej”. Jesienią 1901 roku rozpoczął wykłady z prawa kanonicznego i historii Kościoła w Instytucie Teologicznym w Przemyślu, zaś w seminarium pełnił funkcję prefekta (1901–1904). W latach 1905–1906 odbył podróż naukową po zachodniej Europie. Po powrocie w 1906 roku objął wykłady z historii Kościoła, a w 1909 roku z prawa kanonicznego. Był rektorem Małego Seminarium Duchownego w Przemyślu (1907–1908), pełnił też obowiązki w Konsystorzu i Sądzie Biskupim, zaangażowany w działalność wielu gremiów kościelnych i świeckich, między innymi należał do Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W ograniczonym zakresie podejmował także pracę duszpasterską. W 1909 roku mianowano go kanonikiem Kapituły Katedralnej w Przemyślu. Wówczas zrezygnował z wykładów z historii Kościoła. W 1912 roku został mianowany rektorem Polskiego Papieskiego Instytutu Kościelnego w Rzymie, ale w wyniku wojny jako obywatel austriacki w 1915 roku musiał opuścić Rzym, powrócił więc do Przemyśla. Ze względu na chorobę podjął jedynie obowiązki kurialne, redagując w latach 1915–1917 najważniejsze swoje dzieło „Historia Seminarium Duchownego diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego 1687–1895” (rękopis), które po wielu latach zostało wydane drukiem. Zmarł w Przemyślu 5 czerwca 1917 roku. Większość jego dorobku naukowego miała charakter prawniczy⁹⁶.

Ksiądz doktor Bronisław Karakulski – urodził się 25 października 1857 roku w Żołyńni, gdzie uczęszczał do szkoły elementarnej, a następnie do Gimnazjum w Rzeszowie (1868–1876). W 1876 roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Przemyślu,

⁹⁵ AAPrz, sygn. 250, Status Cleri 1875, s. 961; *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. premisliensis pro anno Domini 1884*, Premisliae 1883, s. 109, 232; *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. premisliensis pro anno Domini 1888*, Premisliae 1888, s. 24; J. Wołczański, *Listy abp. Józefa Teodorowicza do abp. Józefa Bilczewskiego z lat 1900–1923* [w:] *Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864–1939). Studia i materiały*, red. J. Wołczański, Kraków 2017, s. 118; W. Kochowski, op. cit., s. 305.

⁹⁶ AAPrz, b. sygn., Tabela służbowa ks. Władysława Kochowskiego; Z. Baj, *Wspomnienie pośmiertne. Śp. ks. Władysław Kochowski*, KDP 1917, t. 17, z. 7–8, s. 115–123; W. Kochowski, op. cit., s. 306; T. Śliwa, *Kochowski Władysław* [w:] SPTK, t. 2, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 314–316; idem, *Sylwetki wybranych duchownych...*, s. 98–102.

gdzie po studiach filozoficzno-teologicznych 27 czerwca 1880 roku przyjął święcenia kapłańskie. Po nich pracował jako wikariusz w Błazowej (1880–1881), a następnie w Ołpinach, skąd po dwóch miesiącach wyjechał na studia do Rzymu. W Wiecznym Mieście przebywał przez pięć miesięcy, po czym z Ołpin dojeżdżał do Wiednia, przygotowując doktorat z teologii. Uzyskał go 24 listopada 1884 roku. Następne jego placówki wikariuszowskie to Sambor (1884–1885), Biecz (1885–1887) i Rzeszów (kwiecień–październik 1887). W latach 1887–1889 pełnił funkcję zastępcy katechety w państwowym gimnazjum w Rzeszowie. Od października 1889 roku do końca sierpnia 1891 roku był kanclerzem Kurii Biskupiej w Przemyślu. Następnie pracował jako katecheta w Drohobyczu, a przez kilka lat w Rzeszowie. W marcu 1909 roku został wykładowcą historii Kościoła w Przemyślu i pełnił tę funkcję do emerytury w 1917 roku. W latach 1919–1922 zastępował księdza doktora Kazimierza Kotulę, po czym powrócił do rodzinnej Żołyni. Tam zmarł 26 października 1935 roku⁹⁷.

Ksiądz doktor Kazimierz Kotula – urodził się 8 lutego 1880 roku w Budziwoju jako syn Wojciecha i Katarzyny z domu Paško. W latach 1893–1901 uczęszczał do gimnazjum w Rzeszowie. Zdawszy maturę, wstąpił do Seminarium Duchownego w Przemyślu. Po ukończeniu studiów filozoficzno-teologicznych przyjął święcenia kapłańskie 29 czerwca 1905 roku. Po nich pracował jako wikariusz w Rymanowie (1905–1906), a następnie pełnił funkcję katechety w Szkole Wydziałowej Żeńskiej imienia Świętej Scholastyki w Przemyślu oraz kapelana siostr benedyktynek w tym mieście (1906–1907). Od 16 października 1907 do 1 października 1909 roku był kapelanem biskupa J.S. Pelczara. Następne lata to czas intensywnych studiów i wyjazdów naukowych: do Wiednia (studia w latach 1909–1911 zakończone rygorozum z teologii, historii i prawa), do Krakowa (studia w latach 1909–1910 zakończone obroną rozprawy doktorskiej), podróżował również do München Gladbach i do Rzymu. Po powrocie do diecezji pełnił funkcje sekretarza konsystorza biskupiego (1911–1916), katechety w gimnazjum na przemyskim Zasaniu (1911–1917) i redaktora gazety „Echo Przemyskie”, zaś w 1917 roku został profesorem historii Kościoła w Instytucie Teologicznym. Był też posłem na Sejm Rzeczypospolitej. W 1925 roku został proboszczem i dziekanem w Drohobyczu, gdzie zaangażował się w pracę w wielu gremiach kościelnych i świeckich. Od 1939 do 1943 roku przebywał na urlopie, a 22 lipca 1943 roku został proboszczem w Harcie. W 1951 roku wyjechał do diecezji wrocławskiej, gdzie był dyrektorem wydziału duszpasterskiego z tytułem radcy kurialnego, a w latach 1951–1955 w tamtejszym seminarium wykładał prawo kanoniczne i teologię pastoralną; w sądzie kościelnym pełnił funkcję promotora sprawiedliwości. Doceniając jego zaangażowanie na rzecz Kościoła w diecezji przemyskiej, jeszcze w 1912 roku odznaczono go Expositorium canonicale. W 1921 roku otrzymał przywilej rokiety i mantoletu, a w 1931 roku godność szambelana Ojca Świętego. Z kolei we Wrocławiu w 1952 roku został mianowany

⁹⁷ AAPrz, b. sygn., Tabela służbowa ks. Bronisława Karakulskiego; AAPrz, sygn. 250, Status Cleri 1875, s. 357; W. Kochowski, op. cit., s. 306; T. Śliwa, *Sylwetki wybranych duchownych...*, s. 95–98.

kanonikiem tamtejszej kapituły katedralnej, a w 1954 roku jej dziekanem. Zmarł 17 lipca 1962 roku we Wrocławiu. Pochowano go w rodzinnej miejscowości⁹⁸.

Jak wynika z powyższego wykazu w przemyskim Instytucie Teologicznym, w latach 1819–1918 historię Kościoła wykladało 11 profesorów. Wielu z nich zgodnie z wymogami władz austriackich studiowało w Wiedniu, a pierwszym kapłanem posłanym na studia do Rzymu był dopiero ksiądz J. Zajchowski (lata 80. XIX wieku).

Analizując powyższe zestawienie, można zauważyć, że w pierwszej połowie XIX wieku zdarzali się wykładowcy usuwani z katedry za poglądy nieodpowiadające racji stanu monarchii austriackiej, choć byli również i tacy, których pozbawiano funkcji ze względu na negatywną notę na egzaminie konkursowym. Niewielu z wymienionych profesorów prowadziło aktywną działalność naukową i mogło się pochwalić poważniejszym dorobkiem literackim. Przede wszystkim należy tu wymienić księży J. Federkiewicza i W. Kochowskiego. Pewnym paradoksem jest natomiast fakt, że znaczące prace historyczne w tym czasie opublikowali kapłani, którzy nie posiadali wykształcenia w tym zakresie, a tym bardziej nie prowadzili z tej dziedziny wykładów. Byli to księża Franciszek Pawłowski i Władysław Sarna.

Większość profesorów historii Kościoła poprzestawała na pracy dydaktycznej, co spowodowane było kilkoma przyczynami. Przede wszystkim ze względu na skąpe uposażenie finansowe poszukiwali oni dodatkowych źródeł dochodu, angażując się w różnego rodzaju aktywność duszpasterską, co kolidowało z działalnością naukową. Z wyżej wymienionego powodu kariera profesora nie trwała zbyt długo, gdyż przy pierwszej nadarzającej się okazji kapłan poświęcający się kształceniu kleryków przechodził do pracy parafialnej lub kurialnej bądź obejmował funkcję w kapitule, co wiązało się z zakończeniem wykonywania obowiązków w Instytucie Teologicznym, a więc z zaprzestaniem wszelkiej pracy historycznej. Poza tym w Przemysłu nie istniało poważniejsze środowisko naukowe, a odległość od Lwowa czy Krakowa była zbyt duża, by ich uniwersytecka aura mogła udzielić się tutejszym historykom, którzy do podejmowania wysiłków na tym polu nie byli specjalnie zachęceni przez władze zwierzchnie. Wszystko to sprawiało, że dorobek przemyskich kapłanów parających się w tamtym czasie nauką nie był zbyt pokaźny⁹⁹.

ZAKOŃCZENIE

Celem niniejszego artykułu było ukazanie miejsca historii Kościoła w programie studiów seminaryjnych pod zaborem austriackim na przykładzie ośrodka przemyskiego, jak również zwrócenie uwagi na organizację wykładów z tej dyscypliny teologicznej oraz dobór odpowiedniej kadry profesorskiej i wykorzystywanych podręczników. Na wstępie przedstawiono dzieje tej placówki powstałej w 1687 roku dzięki wieloletnim

⁹⁸ AAPrz, b. sygn., Tabela służbowa ks. Kazimierza Kotuli; J. Mandziuk, *Kotula Kazimierz* [w:] SPTK, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 163–164.

⁹⁹ W. Kochowski, op. cit., s. 277, 279.

staraniom biskupów przemyskich (W. Goślickiego, S. Sarnowskiego, J. Zbąskiego) oraz zabiegi związane z jej rozwojem i podnoszeniem poziomu formacji kandydatów do kapłaństwa (A.A. Fredry, W.H. Sierakowskiego). W dalszej części opracowania zostały ukazane skomplikowane losy Seminarium Duchownego w Przemyśle, które od 1772 roku musiało zmagać się z józefińską polityką zaborcy, traktującego Kościół w sposób instrumentalny.

W mniemaniu wiedeńskiego dworu Habsburgów Kościół miał pełnić funkcję sprawnego narzędnia w realizacji bieżących interesów państwa, lecz aby tak się stało, należało odpowiednio uformować całe zastępy duchowieństwa mającego w tych planach przyjąć rolę posłusznych władzy urzędników. Z tego też powodu już w pierwszych latach niewoli między władzami austriackimi a strukturami kościelnymi na tych terenach rozpoczęła się batalia o niezależne kształcenie i wychowanie przyszłych kapłanów. Toczyła się ona przez dziesiątki lat i dotyczyła w znacznej mierze formacji intelektualnej, czyli programu nauczania, treści wykładów, używanych podręczników czy nominacji profesorskich. Jedną z głównych linii frontu tego sporu przebiegała przez tak newralgiczny i delikatny punkt, jakim były wykłady z historii Kościoła. Charakteryzowały się one dość sporą dowolnością interpretacji przekazywanych treści oraz obejmowały tematykę dotyczącą relacji państwo–Kościół w ciągu wieków, dlatego też rządzący chcieli je wykorzystać do indoktrynacji alumnów.

Po wydaniu dekretu cesarskiego w 1783 roku w diecezji przemyskiej zlikwidowano trzy seminaria (w Przemyśle, Brzozowie i Zamościu) na rzecz utworzonego Seminarium Generalnego we Lwowie. Bardzo szybko jednak koncepcja ta okazała się błędna i po pewnych kłopotach w 1819 roku zostało reaktywowane seminarium w Przemyśle. Batalia o niezależność i zniesienie represyjnego systemu nadzoru nad seminariami zakończyła się dopiero w 1851 roku, kiedy to Kościół odzyskał pełną jurysdykcję nad nimi, potwierdzoną konkordatem podpisanym w 1855 roku.

Historia Kościoła była przedmiotem obowiązkowym. Austriackie *ratio studiorum* uznawało ją za jedną z najważniejszych dyscyplin, posiadającą osobną katedrę na wydziałach teologicznych. W seminarium przemyskim historia Kościoła jako przedmiot nauczania uzyskała osobną katedrę dopiero w 1921 roku dzięki staraniom biskupa J.S. Pelczara. Wykłady odbywały się początkowo na I roku, od 1839 roku na III roku, z wyjątkiem lat 1843–1848, kiedy to przeniesiono je na II rok nauki. Językiem wykładowym była łacina.

W opracowaniu podkreślono, że ingerencja państwa austriackiego koncentrowała się na doborze wykładowców, odgórnym narzucaniu planu studiów teologicznych, sposobie organizacji wykładów i egzaminów oraz zalecaniu odpowiednich podręczników (często o wydźwięku antyrzymskim). Wymagania wobec profesorów wykładających historię Kościoła były bardzo wysokie. Musieli wykazywać się nieskazitelnością pod względem moralnym, brakiem „przeszkody politycznej”, zdawać egzaminy i zdobywać odpowiednie stopnie naukowe oraz godzić się na niskie uposażenia. Wykładowcy musieli się ściśle trzymać narzuconego sposobu prowadzenia zajęć, co nie pozwalało na własną inwencję naukową ani na obiektywną interpretację faktów historycznych. Być może dlatego historię Kościoła w przemyskim

seminarium wykładało w latach 1819–1918 aż 11 profesorów, lecz ich dorobek naukowy był bardzo skromny.

Autor niniejszego artykułu ma nadzieję, że mimo ubóstwa źródeł udało mu się chociaż w części wypełnić lukę w historiografii diecezji przemyskiej oraz rozbudzić potrzebę odnalezienia szerszej bazy źródłowej celem podjęcia dalszych badań w tej dziedzinie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu

- b. sygn., Relationes dioecesanæ ad S. Sedem
- b. sygn., Tabela służbowa ks. Bronisława Karakulskiego
- b. sygn., Tabela służbowa ks. Jakuba Federkiewicza
- b. sygn., Tabela służbowa ks. Kazimierza Kotuli
- b. sygn., Tabela służbowa ks. Władysława Kochowskiego

Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu

- b. sygn., J. Ataman, Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego, Przemyśl 1989 (mps)
- b. sygn., M. Mateja, Ksiądz Biskup Jakub Glazer – sufragan przemyski (1836–1887–1898), Przemyśl 1998 (mps)

Źródła drukowane

Catalogus universi venerabilis cleri saecularis et regularis archidioeceseos Leopoltanae ritus latini pro anno Domini 1874, Leopoli 1874.

Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. premisliensis pro anno Domini 1884, Premisliae 1883.

Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. premisliensis pro anno Domini 1888, Premisliae 1888.

Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. premisliensis pro anno Domini 1898, Premisliae 1897.

Schematismus venerabilis cleri dioecesis premisliensis ritus latini in annum 1839, Premisliae 1838.

Sobór Trydencki, *Dekret o reformie*, can. 18 (ses. 23–15 VII 1563) [w:] *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4: (1511–1870) Lateran, Trydent, Watykan I, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 705–713.

Wołczański J., *Listy abp. Józefa Teodorowicza do abp. Józefa Bilczewskiego z lat 1900–1923* [w:] *Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864–1938). Studia i materiały*, red. J. Wołczański, Kraków 2017, s. 93–243.

Zbiór przepisów odnoszących się do Kościoła i duchowieństwa katolickiego na podstawie zbioru ustaw administracyjnych wydawanego pod redakcją rady namiestnictwa Jerzego Piwockiego, red. I. Korzeniowski, Lwów 1900.

Opracowania

- Baj Z., *Wspomnienie pośmiertne. Śp. ks. Władysław Kochowski*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1917, t. 17, z. 7–8, s. 115–123.
- Bialic D., *Glazer Jakub* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. zbior., Lublin 1989, kol. 1105.
- Borc H., *Archidiecezja przemyska. Zarys dziejów i organizacji*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2003, t. 79, s. 33–119.
- Borc H., *Studium biblijne w Seminarium i Instytucie Teologicznym w Przemysłu od roku 1687 do czasów najnowszych*, „Resovia Sacra” 1996, nr 3, s. 159–201.
- Finkel L., Starzyński S., *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894.
- Kapłon M., *Jakub Glazer* [w:] *Arcybiskupi i biskupi przemyscy. Słownik biograficzny*, red. A. Szal, H. Borcz, M. Kapłon, S. Zych, Przemysł–Rzeszów 2021, s. 297–299.
- Kochowski W., *Historia Seminarium Duchownego diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego 1687–1895*, oprac., uzup., wybór fot. J. Wołczański przy współp. G. Chajko, Lwów–Kraków 2011.
- Kumor B., *Nauczanie historii Kościoła. Okres od roku 1815 do 1973* [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 3: *Wiek XIX i XX*, cz. 1, Lublin 1976, s. 351–383.
- Kumor B., *Nowicki Franciszek Ksawery* [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 3, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 223.
- Kumor B., *Ratio studiorum w polskich seminariach duchownych zaboru austriackiego* [w:] *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, red. K. Wojtyła et al., Lublin 1973, s. 473–480.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.
- Kwolek J., *Organizacja studiów filozoficzno-teologicznych przy seminariach duchownych b. zaboru austriackiego* [w:] *Pamiętnik czwartego zjazdu w Kielcach 20 IV–22 IV 1927 roku*, Kielce 1927, s. 44–59.
- Kwolek J., „*Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy*”. *Szkic monograficzny pierwszego polskiego czasopisma teologicznego*, wyd. D. Bialic, „*Nasza Przeszłość*” 1975, t. 43, s. 201–236.
- Łopuszański B., *Udział księży diecezji przemyskiej w konspiracjach galicyjskich w latach 1831–1846*, „*Nasza Przeszłość*” 1975, t. 43, s. 171–199.
- Mandziuk J., *Kotula Kazimierz* [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 163–164.
- Momidłowski S., *Wspomnienia pośmiertne o przemyskich kapłanach*, red. A. Szal, Przemysł 2019.
- Müller W., *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej w okresie przedrozbiorowym (1775–1772)*, „*Nasza Przeszłość*” 1976, t. 46, s. 29–52.
- Petrani A., *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961.
- Rąb J., *Seminarium Diecezjalne w Przemysłu pod kierownictwem Księży Misjonarzy (1687–1783)*, „*Nasza Przeszłość*” 1960, t. 11, s. 255–360.
- Rechowicz M., *Studia alumnów w galicyjskim Seminarium Generalnym (1790–1819)*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*” 1955, t. 2, s. 61–107.

- Sarna W., *Episkopat przemyski o. ł.* [Biskupi przemyscy obrz. lac.], cz. 1: (1375–1624), cz. 2: (1624–1900), Przemysł 1902–1910.
- Sułowski Z., *Diecezja przemyska w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 1976, t. 46, s. 11–28.
- Śliwa T., *Federkiewicz Jakub* [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 359–360.
- Śliwa T., *Kochowski Władysław* [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 314–316.
- Śliwa T., *Reaktywowanie diecezjalnego Seminarium Duchownego w Przemysłu w 1819 r.*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1970, t. 56, z. 1, s. 18–31.
- Śliwa T., *Sylwetki wybranych duchownych przemyskich. Słownik biograficzny*, Przemysł 2021.
- Śliwa T., *Z dziejów archidiecezji przemyskiej*, „Kronika Archidiecezji Przemyskiej” 1993–1994 (numer okazyjny), s. 99–103.
- Wołczański J., *Nauczanie historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939* [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 5, red. J. Walkusz, Lublin 2006, s. 89–159.
- Wołczański J., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1939*, Kraków 2002.
- Wołczański J., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661–1939* [w:] *Universitati Leopoliensi trecentesimo quinquagesimo anniversarium suae fundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 77–144.
- Wyczawski H. E., *Bielecki Adam* [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 1, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 140.
- Wyczawski H. E., *Sulikowski Józef* [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, red. H.E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 223–224.
- Zschokke H., *Die theologischen Studien und Aualtten der katholischen Kirchein Österreich*, Wien–Leipzig 1894.